Idea regionalizmu społeczno-kulturalnego. Reminiscencje historyczno-aksjologiczne

RYSZARD KOWALCZYK

PROF. ZW. DR HAB.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
e-mail: ryszard.kowalczyk(at)amu.edu.pl

Słowa kluczowe idea regionalizmu, samorząd terytorialny

Abstrakt Autor zajął się ideą regionalizmu społeczno-kulturalnego, którą zobrazował w kategoriach reminiscencji historyczno-aksjologicznych. Wskazał na olbrzymi potencjał kulturowy tej idei, która jest niedostatecznie wykorzystywana w praktyce samorządu terytorialnego. Zaprezentował ujęcie regionalizmu jako ważnej wartości we współczesnym państwie, która wymusza tolerancję i poszukiwanie konsensu pomiędzy ludźmi różnych wartości, żyjących razem w pluralistycznym i demokratycznym państwie, czyli także w swoistej wspólnocie wartości.

The Idea of a Socio-Cultural Regionalism. Historical-Axiological Reminiscences

Keywords the idea of regionalism, local governments

Abstract The author has concentrated on the idea of a socio-cultural regionalism, which is depicted in terms of historical-axiological reminiscences. He has emphasised the enormous cultural potential of this idea, which is not sufficiently used in the practice of local governments. He presented the approach of regionalism as an important value in the modern state, which forces the search for consensus and tolerance between people of different values living together in a pluralistic and democratic state, which is also a kind of community of values.

Pojęcie regionalizmu

Regionalizm jako idea, zjawisko, proces, o charakterze nie tylko społeczno-kulturowym, lecz także osobowo-egzystencjalnym¹, jest przedmiotem badania różnych dyscyplin

¹ Podnoszono m.in. indywidualistyczny, subiektywny, osobowy, wręcz osobisty charakter regionalizmu, zgodnie z duchem m.in. takich prądów filozoficznych, jak personalizm, egzystencjalizm, fenomenalizm czy intuicjonizm. Jak pisał bowiem Ryszard Ciemiński, regionalizm „istnieje w każdym z nas z osobna. Odczuwamy go wówczas, gdy

naukowych². Dlatego możemy mówić o interdyscyplinarności badań nad regionalizmem (Handke, 1993), które są odpowiedzią na jego zróżnicowaną naturę. Ta interdyscyplinarność badań regionalizmu jest wyrazem zarówno różnorodności samego regionalizmu, jak i jego obszarów oraz stosowanych sposobów, metod i technik jego badania (Kwaśniewski, 1993, s. 76).

W ramach regionalizmu mieści się bowiem szereg różnych, lecz w miarę spójnych idei, założeń, dążeń, wydarzeń, zjawisk, procesów, działań zorganizowanych i działalności niezorganizowanej, zachowań, postaw, badań, wytworów zarówno materialnych, jak i niematerialnych, ogniskujących się na danym regionie. Rezultatem wielu analiz, syntez, konkluzji jest więc znacząca spuścizna zarówno intelektualna, jak i poznawczo-kulturowa dotycząca tego zjawiska. W tych okolicznościach można więc śmiało mówić o teorii regionalizmu i jego elementach (Kwaśniewski, 1993, s. 75–86), do których Beata Słobodzian zalicza następujące składniki: 1) społeczno-kulturowy, który akcentuje kulturowe właściwości regionu, jego tradycje i dorobek kulturowy oraz odrębność kulturową; 2) ekonomiczny, który jest określony specyfiką gospodarczą regionu, wewnątrzregionalnymi powiązaniami ekonomicznymi oraz tradycjami i wzorami gospodarowania; 3) polityczny, którego osią jest interes regionalny, wokół którego ogniskuje się życie polityczne regionu, posiłkujące się charakterystycznymi dla regionu wartościami i normami, artykułowane za pomocą regionalnych ruchów społeczno-politycznych, w tym społeczno-kulturalnych oraz grup interesu i nacisku (Słobodzian, 2003, s. 175–176).

Stąd też najczęściej pojęcie regionalizmu ujmowane jest w trzech w miarę spójnych znaczeniach pojęciowych (konceptualizacjach), a mianowicie jako: 1) postawa jednostki wobec regionu; 2) stan świadomości społecznej mieszkańców regionu; 3) swoista ideologia i ruch społeczny o charakterze regionalnym.

Ad 1. Postawa jednostki wobec regionu („małej ojczyzny”³), który jednostka zamieszkuje, oraz wobec żyjącej tam społeczności (postawa regionalistyczna). Pojęcie „mała ojczyzna” jest konstruktem społecznym, obejmującym zarówno naturalne elementy terytorialno-przyrodniczo-materialne, jak i realne elementy mentalne (świadomość czy tożsamość regionalna), który powstaje w wyniku zwerbalizowanej i ukierunkowanej interakcji społecznej (Łukowski, 2002) oraz przekraczając ramy terytorialne regionu, wchodzi w szerszy obieg kultury masowej. Niekiedy można postawę jednostki wobec regionu traktować znacznie szerzej, czyli w wymiarze

przekraczamy w poznaniu, w przeżywaniu granicę sztampy, wkraczamy zaś w połącie autentycznej, silnej, choćby i mistycznej wiary w sfery sygnowane własnym, o zgrozo, zgoła nieregionalnym językiem, w orbitę literatury, która z tego języka wyrasta. Odczuwamy ją na sposób intuicyjny wówczas, gdy tym językiem przenikamy do opisów stanów w nie jednym osobnych, gdzie indziej niespotykanych lub specyficznych oraz nie w takim natężeniu” (za: Skorowski, 2013).

² Na korzyści wynikające z interdyscyplinarnego badania dziedzictwa kulturowego regionu wskazywały m.in. Czerner, Nieroba (2010), s. 171–185.

³ Roch Sulima zwraca uwagę na ponadlokalne znaczenie pojęcia „małej ojczyzny”, które wskutek swoistej obróbki kulturowej (literatura, media) stało się współcześnie interesującym towarem na rynku kultury masowej. „Wyobrażenia «małych ojczyzn» wchodziły w system ponadlokalnej komunikacji kulturowej, stawały się figurami myślenia o «swojskości» i «obcości», prywatności, genealogii, poszukiwania kulturowych korzeni urodzenia, a przede wszystkim konfigurowały emocjonalną treść wyobrażeń przeszłości; odnawiały np. mit utraconego dzieciństwa, wpiły się w zbiorowe nostalgii i neurozy. W ten sposób obrazy «małych ojczyzn» ulegały wzmożonej semiotyzacji, stawały się atrakcyjnym tworzywem nie tylko literatury, ale również kultury masowej” (Sulima, 2001, s. 139).

antropologiczno-egzystencjalnym, a więc na przykład w kategoriach określonej filozofii życia, sposobu wartościowania, zachowania i przeżywania życia w obrębie swojej małej, lokalnej (regionalnej) ojczyzny (Kwiatkowski, 1984, s. 143).

Ad 2. Stan świadomości społecznej mieszkańców regionu (świadomość regionalna), których postawa regionalistyczna – stanowiąc regionalną normę i formułę kulturową – manifestuje się w ich zachowaniu (aktywność regionalna). Można przyjąć, że świadomość regionalna nie jest ani powszechna, ani jednorodna, zwłaszcza w społeczeństwie wielokulturowym czy politycznie pluralistycznym, to znaczy, że występuje tutaj wiele możliwości i odmienności w jej społecznym statuowaniu i praktycznym przejawianiu (Pilch, 2006, s. 130–137). Niemniej jej fundamentem jest – jak piszą Zbyszko Chojnicki i Teresa Czyż – „poczucie związku zbiorowości ludzi z obszarem ich zamieszkania, które niekiedy nazywa się tożsamością regionalną” (Chojnicki, Czyż, 1993, s. 31).

Ad 3. Ideologia i ruch społeczny, którego cechą jest stanie na straży wielorakich interesów regionu (Greta, 2003, s. 15; Szepietowski, 2011, s. 67–73), badanie i popularyzacja jego historii (Herbst, 1956, s. 456–468; Mańkowski, 1990, s. 260–268; Tomczak, 1991, s. 9–17; Wrzesiński, 1995, s. 11–21), folkloru, walorów naturalnych, tradycji kulturowej, a także podtrzymywanie i rozwijanie zainteresowania regionem, popieranie twórczości regionalnej oraz ochrona jego regionalnych odmienności w dziedzinie języka, obyczajów i zwyczajów, kształtujących tożsamość regionu oraz świadomość regionalną jego mieszkańców. Regionalizm jest określany w kategoriach ruchu społecznego wówczas, gdy „koncentruje się bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź na wyrażaniu sprzeciwu wobec nieuwzględniania tej odrębności w życiu społecznym i podziałach administracyjnych” (Kwaśniewski, 1987, s. 142). Stąd dla Dzierżymira Jankowskiego kluczowym zagadnieniem w badaniach regionalizmu jest ujmowanie go w kategoriach kompleksu świadomościowego⁴, którego wyrazem jest tzw. ideologia regionalna. „Ideologia regionalna stanowi bardziej czy mniej spójny spłot przekonań odniesionych do takiej całości geograficznej, społecznej i kulturowej, jaką stanowi «region»; przekonania identyfikujących go, wartościujących i prognostycznych” (Jankowski, 1990, s. 7). Tak widziana ideologia regionalna może posiadać lub nie umocowanie teoretyczne, przybierać różnorodne postaci i obejmować różne obszary zainteresowania tematycznego (na przykład koncentrować się na czynnikach ekonomicznych, społeczno-kulturowych, politycznych) oraz terytorialnego skupienia (region, subregion, środowisko lokalne), wyznaczając tym samym krąg dążeń i działań ich zwolenników oraz tworząc strukturalne możliwości kooperowania między różnymi zorganizowanymi ruchami regionalnymi i formami ideologii regionalnej.

Określona w taki sposób ideologia regionalna spełnia wiele ważnych funkcji społecznych, na przykład funkcje programową (tworzy wizję rozwoju regionu i integruje jej zwolenników), motywacyjną (artykułuje interes regionalny i pobudza do działania), legitymizacyjną (tworzy atmosferę przychylności i wsparcia społecznego) oraz edukacyjno-wychowawczą (poprzez

⁴ O genezie i procesie kształtowania się świadomości regionalistycznej w XIX wieku pisał m.in. Polanowski (1983), s. 157–170. Natomiast o świadomości regionalnej mieszkańców Wielkopolski w okresie międzywojennym pisała Wysocka (1981).

różne środki i formy edukacji przekazuje tradycje i dziedzictwo kulturowe regionu zarówno jego mieszkańcom, jak i turystom)⁵.

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych historycznych artykulacji dotyczących potencjału aksjologiczno-normatywnego regionalizmu społeczno-kulturalnego. Teza artykułu została sformułowana następująco: idea regionalizmu społeczno-kulturowego posiada olbrzymi potencjał, którego zasoby aksjologiczno-normatywne mogą być z powodzeniem wykorzystane w praktyce samorządu terytorialnego.

Terytorialna i społeczno-polityczna recepcja regionalizmu

Regionalizm społeczno-kulturalny jako pewna idea i praktyka społeczna jest jeden. Natomiast jest on na ogół aplikowany nie w konkretnym jednym regionie, w tradycyjnym czy administracyjnym rozumieniu, lecz na mniejszych obszarach i w mniejszych środowiskach (na przykład wsi, gminy, miasta, powiatu bądź mikroregionu czy subregionu), a więc subiektywnie pojmowanej „małej ojczyzny” (Burdy, Szymczak, 2010; Omelaniuk, 2009). Idea regionalizmu jest szczególnie żywa na tym właśnie lokalnym poziomie ludzkiej egzystencji i organizacji. Dlatego najczęściej obejmuje zainteresowaniem nie dany region (jako strukturę terytorialną pośredniczącą między środowiskiem lokalnym a pozostałą częścią danego państwa) (Klamut, 1997, s. 1–12), lecz najbliższą okolicę życia człowieka, jego właściwą lokalną „małą ojczyznę” (Biedka, 1983; Gomolec, 1986, s. 84–87; Taborski, 2002; Trojan, 2003; Woźny, 2013, s. 5–14).

W ten oddolny sposób kształtuje się idea regionu i odpowiadająca jej idea regionalizmu, skupiająca się na podtrzymywaniu ciągłości kulturowej danego regionu. Kulturę – zgodnie z tradycją jej badania i podziałów – traktujemy tutaj szeroko, wyodrębniając m.in. takie jej dziedziny, jak kultura: ekonomiczna, estetyczna, naukowa, religijna, społeczna, symboliczna, techniczna. Kultura regionu⁶ jest na ogół heterogeniczna, wyraża się bowiem w wielu różnorodnych odmiennościach lokalnych. W konsekwencji to, co stanowi swoistą inność w regionie, nie jest czynnikiem jego destabilizacji, lecz przeciwnie – wzmacnia poczucie jego wartości i bogactwa kulturowego oraz odrębności. Na ideę regionu składają się bowiem nie tylko trwałe elementy wspólne, dziedziczone przez pokolenia, lecz także owe lokalne odmienności, z których część nie ma charakteru trwałego, lecz podlega stosownej zmianie.

Mówiąc o idei regionalizmu i pewnej kulturze jej towarzyszącej, można nawiązać do bliższej temu pojęciu kategorii ideałów Floriana Znanieckiego, wybitnego poznańskiego socjologa o światowej sławie⁷, dla którego konkretna cywilizacja jest właśnie rezultatem praktycznego zwycięstwa pewnych ideałów nad innymi. W ten sposób kształtuje się nasze szeroko rozumiane

⁵ Szerzej o idei i praktyce regionalizmu w Polsce zob. Kowalczyk (2013a), s. 58–121. O edukacyjnych walorach regionalizmu i potrzebie kształtowania wiedzy o regionie w ramach zinstytucjonalizowanego systemu edukacyjno-wychowawczego w Polsce zob. Konieczka-Śliwińska (2014), s. 153–175. Natomiast o współczesnym rozumieniu i obliczu regionalizmu polskiego zob. Grad (2010), s. 51–68.

⁶ Szerzej o podziałach kultury, jakie stosowano na przykład w okresie międzywojennym zob. Adamski (1938).

⁷ Szerzej o ogromnym dorobku naukowym prof. Floriana Znanieckiego zob.: Dulczewski (1984, 2000); Winclawski (2011), s. 264–286.

dziedzictwo kulturowe. Wraz z rozwojem ludzkości powstają bowiem i przeobrażają się pewne idee, które po wykrystalizowaniu się bądź są przyjmowane powszechnie i zwyciężają, bądź są odrzucane i upadają. W taki sam sposób przekształcają się powstałe na ich gruncie ideologie. Dla Floriana Znanieckiego: „Ideał jest to wyobrażenie jakiejś nowej formy życia, wywołujące i organizujące te czynności, których jego urzeczywistnienie wymaga. Rzadko się zdarza, aby ideał był z góry, przed rozpoczęciem jego urzeczywistnienia, jasno pojęty i sformułowany. (...) Jednostka lub grupa mogą dążyć do pewnego ideału, nie uświadamiając sobie rozumowo jego natury; najczęściej refleksja rozumowa przychodzi dopiero wtedy, gdy ideał został już częściowo osiągnięty” (Znaniecki, 1921, s. 1–2).

Jedną z dróg zrozumienia regionalizmu jako pewnej idei, która obrazuje charakterystyczną postawę i zachowanie człowieka wobec jego najbliższego środowiska społecznego, kulturowego i przyrodniczego, jest odwołanie się do pokrewnej idei lokalizmu – stanowi ona bowiem zasadnicze jądro regionalizmu (Pisarkiewicz, 2013, s. 6), którego charakterystyczną właściwością jest tradycyjny patriotyzm lokalny (regionalny) (Gańczyk, 2004, s. 20–21; Trosiak, 2014, s. 159–176). Wyraża się on w formie swoistej postawy podmiotowego (osobowego) i jednocześnie zbiorowego altruizmu⁸ (ruchu ideowej bezinteresowności, którego cechą jest realizacja trzech ideałów: prawdy, piękna i dobra wspólnego) oraz aktywizmu, czyli zaangażowania zarówno społecznego (Kantak, 1908), jak i twórczego⁹, którego celem jest ochrona i zachowanie szeroko rozumianego dorobku kulturowego „małej ojczyzny”, w tym również w dziedzinie jej zasobów naturalnych i walorów przyrodniczo-krajobrazowych (Badora, Koziarski, 2008; Łach, Zaręba, 2012), oraz udzielenie wsparcia dla działań zmierzających do jej wszechstronnego, lecz zrównoważonego rozwoju¹⁰.

Krzysztof Michalski, rozważając współczesne różne plany rozwoju społeczno-gospodarczego państwa, zauważa, iż: „Scenariusz «regionalizacja i reorientacja na wspólne dobro» zakłada, że największy wpływ na realizację zrównoważonego rozwoju mają działania «oddolne», bazujące na zmianach wyobrażeń aksjologicznych w społeczeństwie, nowej świadomości, upowszechnianiu się rozumienia wspólnego dobra, solidaryzmu, odpowiedzialności i współodpowiedzialności za innych, za przyszłość i za środowisko. Oddolne procesy samoorganizacyjne społeczeństwa neutralizują deterministyczne mechanizmy ekonomii, a w warunkach demokracji wyborczej i społeczeństwa obywatelskiego powodzenie działań politycznych i tak ostatecznie zależy od woli i gotowości większości społeczeństwa do wyrzeczeń i ograniczeń, jakich wymagają z jednej strony ochrona środowiska, a z drugiej społeczna kompensacja i programy socjalne. Polityka ma w tym scenariuszu charakter zależny, służebny i «popytowy». Rdzeniem tego

⁸ Szerzej o altruizmie jako czynniku kształtowania sfery uczuć człowieka i ważnego elementu wychowania narodowego, patriotycznego, obywatelskiego zob.: Borowski (1922), s. 107–156; Prus (1905), s. 240–267.

⁹ Rozważania dotyczące istoty i pojęcia twórczości znajdziemy m.in. w studiach Romana Ingardena i Edwarda Nęcki: Ingarden (1966, 1970); Nęcka (2005).

¹⁰ Szerzej o koncepcjach zrównoważonego rozwoju zob.: Burchard-Dziubińska, Rzeńca (2010); Janikowski (2010); Komunikat Komisji Europejskiej (2010); Michalski (2012), s. 49–62; Michałowski (2009); Pawłowski (2008); Poskrobko (2011a, 2011b); Rączaszek (2011); Rosicki (2010), s. 44–56; Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050 (bmrw); Wysota (2011).

scenariusza są procesy emancypacyjne w społeczeństwie nabudowane na ideach partycypacyjnych i indywidualnej aktywności obywatelskiej” (Michalski, 2012, s. 59).

Regionalizm jako czynnik przeobrażenia świadomości społecznej

Istotne dla szczęścia jednostki i jakości życia zbiorowego jest posiadanie odpowiedniego ducha społecznego, czyli zbioru właściwych idei, celów, pragnień, postaw i zachowań, które tworząc odpowiedni klimat dla efektywności społecznego działania, zapewniają jednocześnie postęp we wspólnym wysiłku, zmierzającym do rozwiązywania ważnych społecznie problemów. Temu zagadnieniu poświęcono na przełomie XIX/XX wieku szereg prac i rozważań, za istotę rozwoju cywilizacji ludzkiej, w tym narodowej, uważając panowanie ducha. „Człowiek i społeczeństwo – twierdzono – nie znajduje się pod wpływem tych wielkich praw dynamicznych, które rządzą resztą świata organicznego. Siły społeczne są siłami psychicznymi; ztąd przewaga procesów sztucznych (teleologicznych) nad naturalnymi (gienetycznymi). Naturę zastępuje sztuka, duch ludzki. Potęgą jego jest niezmierna i w skupieniach ludzkich, z biegiem wieków, coraz widoczniejsza. To znaczy, że im dalej posuwamy się w dziejach, tem większej myśli nabiera siły w przetwarzaniu warunków życia zbiorowego” (Koskowski, 1915, s. 7–8).

Zagadnienie propagowania odpowiedniego ducha społecznego stanowi ważne zadanie także współcześnie, być może jest to zadanie najważniejsze, zarówno dla regionalistów, jak i samej idei regionalizmu oraz jej praktyki społecznej i politycznej, która może wykuwać postęp regionu jedynie w warunkach wolności sprzężonej z ideami sprawiedliwości i miłości (Żychliński, 1884). Jak pisał bowiem Ludwik Żychliński, „nieodzownym warunkiem postępu ludzkości jest wolność, której natura stanowi organiczną całość z obowiązkiem sprawiedliwości i prawem miłości; (...) zwiększa się postęp wtenczas, gdy się zwiększa szereg faktów wolności (...)” (Żychliński, 1884, s. 133). Jednak kwintesencją tak rozumianej wolności jako podstawy postępu ludzkości nie jest bezgraniczna swoboda działania, lecz przede wszystkim – kontynuuje Żychliński – „reforma woli i serca, a więc moralna, [która – RK] przychodzi tylko jedną drogą, drogą dobrowolnego posłuszeństwa dla ideału. Dla tego też polega zadanie postępu na coraz dokładniejszym zapanowaniu powag moralnych (...)” (Żychliński, 1884, s. 134). Są one swoistą przeciwwagą dla powagi siły, która „ostać się nie może wobec wolności, wobec wolności ostaje się tylko powaga moralna. (...) W wolności tylko mieści się energia, wytwarzająca silną opinią publiczną, a tylko w opinii publicznej spoczywa pewność dla wolności. (...) Zapanowanie moralnej powagi znaczy zapanowanie obyczaju i nauki nad fatalnością, praw wyższych, nad prawem li formalnem. Moralna ta powaga zbuduje, a raczej odnowi ducha społeczeństw (...)” (Żychliński, 1884, s. 143).

W tym ujęciu Żychlińskiego widać wyraźnie kontynuację jednej z ważnych myśli Bronisława Ferdynanda Trentowskiego, dla którego człowiek „wolną jest istotą”, aczkolwiek jego „wolność niemoże być ani samowolnością, ani niewolą” (Trentowski, 1845, s. 6). W jakiś szczególny sposób jego wolność jest bowiem związana przede wszystkim ze wspólnym dziedzictwem całego narodu, nie zaś z politycznym układem, w jakim się on znajduje w danej chwili. Jak pisał Trentowski: „Naród każdy ma język osobny, myśli, uczucia i cnoty, obyczaje i zwyczaje sobie

właściwe, tysiąc przyród wyższych nad wszystkie polityczne układy, idących przed nimi, stanowiących ich kardynalną posadę, wiążących ludzi mocą wspólnej miłości, nie zaś wspólnej uchwały; sercem nie pergaminem” (Trentowski, 1845, s. 7).

W tej aktywistycznej i altruistycznej postawie regionalistów, kultywujących ideały regionalizmu, przejawia się przede wszystkim szacunek wobec zachowań prospołecznych i zrozumienie dla każdego przykładu przejawiania się pozytywnego nastawienia wobec swojego regionu, „małej ojczyzny”. Jest to także ich wyraz moralnej odpowiedzialności za przyszłość społeczeństwa, które dzięki podtrzymywaniu tak rozumianej tradycji regionalizmu same może podnieść swój poziom moralności nie tylko indywidualnej, lecz również moralności społecznej (Hoffman, 2006).

Relacja jednostki z regionem – relacja ze sferą zarówno materialną, jak i społeczną regionu – może stanowić też swoistą formę przejawiania się tzw. kultury indywidualizmu¹¹, której zasadniczą cechą jest dążenie do emancypacji jednostki, czyli niejako wyrwania się jej z onnipotentnych wpływów społeczności i rodziny (Majka-Rostek, 2009, s. 54–59). Przejawy tej kultury indywidualizmu mogą się uzewnętrzniać w postaci osobniczej twórczości, różnorodnych sposobach i formach korzystania z dóbr przyrody i kultury (turystyka indywidualna), aktywności w różnych formach życia organizacyjnego, które promują indywidualne zainteresowania, czy uczestnictwie w wydarzeniach publicznych (Środa, 2003, s. 12). W demokratycznym, otwartym, obywatelskim i solidarnym społeczeństwie tak rozumiany indywidualizm sam w sobie nie może jednak stać się celem aspiracji osoby, ale raczej środkiem służącym organizowaniu ludzkiej egzystencji (Bokszański, 2007, s. 51), poprzez który jednostka staje się odpowiedzialnym członkiem wspólnoty społecznej czy zbiorowości. W ten sposób dana osoba może również obserwować reakcje innych na jej zachowanie i postawę, uzewnętrznianą społecznie poprzez różne formy jej twórczości i aktywności¹².

Jakikolwiek przejaw aktywności twórczej nakierowanej zarówno na siebie (twórczość przez siebie i dla siebie), jak i zwróconej w kierunku innych osób (twórczość przez siebie dla kogoś) jest przeciwieństwem kultury swoistego lenistwa (gnuśności)¹³. W tym kontekście aktywność jest nie tylko pozytywną normą usankcjonowaną kulturowo (cenimy pracowitość i różne formy aktywności człowieka), lecz stanowi również dużą wartość zarówno indywidualną (przyczynia się do bogactwa i szczęścia osobistego), jak i społeczną (wzbogaca życie wspólne ludzi). Dlatego m.in. pojęcie aktywności ma także pozytywną sankcję religijną, a jej antonimem (przeciwieństwem) jest bierność, czyli beczynność, bezradność, obojętność, pasywność¹⁴. W znaczeniu biblijnym aktywność jest rozumiana „nie tylko jako zdolność do działania i uczestnictwa w życiu społecznym, ale odczytywana również w kategoriach swoistej skłonności do działania i traktowana jako ważny imperatyw zachowania się człowieka w różnych sytuacjach. W tej

¹¹ Szerzej o narodzinach indywidualizmu, jego cechach, przeobrażeniach i rozwoju zob.: Abramowski (1899); Rodewald (2009), s. 95–108.

¹² Szerzej o kulturze indywidualizmu zob. Jacyno (2007).

¹³ Szerzej o kulturze lenistwa i jego konsekwencjach zob. Zdrenka (2012).

¹⁴ Szerzej o aktywności jako normie społecznej i religijnej zob. Kowalczyk (2006), s. 29, 33–34, 56–74.

perspektywie człowiek nie może być jedynie biernym obserwatorem życia, które niejako płynie obok niego, lecz powinien być czynnym współuczestnikiem i współkreatorem stosunków społecznych” (Kowalczyk, 2006, s. 33).

Historia i tradycja regionu jako wartości kulturowe w dialogu publicznym

Nie ulega wątpliwości, iż ważną kategorią statuującą regionalizm społeczno-kulturalny jako płodną również dzisiaj ideę społeczną jest szeroko rozumiana przeszłość regionu, czyli jego historia, która zasadniczo wpływa na przyszłość. Jest zatem przeszłość regionu wyrazem działania nie tylko pewnych niezależnych od woli człowieka praw rozwoju cywilizacji, działając podobnie jak prawa podaży i popytu czy prawo Kopernika–Greshama (w dziedzinie gospodarki: pieniądź gorszy wypiera pieniądź lepszy; w dziedzinie kultury: kultura niższa wypiera kulturę wyższą), lecz stanowi również rezerwuuar określonych doświadczeń i konsekwencji zachowania się człowieka, które są niezbędną podwaliną (niekiedy mają wręcz charakter determinanty, jak na przykład wyznaczenie) jego działania w przyszłości. O fundamentalnym znaczeniu przeszłości w życiu człowieka pisał nieco alegorycznie Leszek Kołakowski: „Ludzie tęsknią za przeszłością nie dlatego, że jest lepsza, ale dlatego, że jest przeszłością. Albowiem (...) człowiek jest tylko przeszłością. Na ciebie składa się tylko całość twojego dotychczasowego życia, to znaczy przeszłość, poza nią nie ma ciebie: odebrać ci przeszłość, to zabić cię. Można odbierać przeszłość stopniowo, niezauważalnie, kiedy jednak odbiera się ją nagle – człowiek przestaje istnieć” (Kołakowski, 1990, s. 268–269).

Interpretacja wydarzeń historycznych – dotykająca ich różnorodnych wymiarów tematyczno-problemowych i wyodrębniająca różne poziomy rozważań – zachodzi zawsze w ramach nie tylko określonej wspólnoty społecznej (również wspólnoty regionalnej, lokalnej), lecz także w ramach osobniczych wspólnot interpretacyjnych, znajdujących się w łonie tej wspólnoty społecznej. Wspólnota interpretacyjna powinna być rozumiana – jak twierdzi Stanley Fish¹⁵ – „nie jako grupa jednostek, które podzielają jakiś punkt widzenia, lecz raczej jako punkt widzenia bądź sposób organizowania doświadczenia, który wziął w swe władanie pewne jednostki w tym sensie, że (określające go) przyjęte rozróżnienia, kategorie rozumienia oraz warunki ważności i nieważności stały się treścią świadomości członków wspólnoty (...)” (Fish, 2007, s. 251).

W praktyce na ogół nie występuje jedna tylko wspólnota interpretacyjna, czyli pogląd podzielany przez wszystkich członków danej wspólnoty, grupy czy zbiorowości społecznej. Społeczna interpretacja wydarzeń jest więc z założenia heterogeniczna. Przyjmując bowiem jakiś punkt widzenia, stajemy się jednocześnie – choćby potencjalnie – członkami jakiegoś określonej wspólnoty interpretacyjnej. Im bardziej dany pogląd się rozpowszechnia, tym bardziej dana wspólnota interpretacyjna staje się dominująca. Inne zaś wspólnoty tracąc na znaczeniu, zostają bądź zmarginalizowane, bądź nie uwidaczniając szerzej swoich poglądów, schodzą niejako do podziemia i tam kultywują swoje przekonania. W ten sposób tworzy się rodzaj autonomicznej

¹⁵ Szerzej o założeniach wspólnoty interpretacyjnej Stanleya Fisha zob. Markiewka (2010), s. 89–99.

wspólnoty interpretacyjnej, która znajduje się poza tzw. głównym nurtem publicznego dialogu. Wspólnota ta nie mogąc szerzej zaspokoić swoich roszczeń interpretacyjnych, wytwarza nie tylko silną więź między jej członkami, lecz także tworzy pokłady frustracji, które mogą się przerodzić w agresję nie tylko werbalną i symboliczną, lecz w agresję niszczącą fizycznie przeciwników swojej autonomii interpretacyjnej. Sytuacja ta może więc doprowadzić do napięć społecznych i stać się zarzewiem konfliktu.

Dlatego lepszym rozwiązaniem jest jawna obecność różnych poglądów w łonie danej wspólnoty czy zbiorowości społecznej, a nie ich marginalizacja czy wręcz eliminacja z uczestnictwa w dialogu publicznym w demokratycznym i otwartym społeczeństwie, które w ten sposób może także podnieść poziom swojej tolerancji społecznej. Jak pisał bowiem Hans-Georg Gadamer: „Trzeba swe uprzedzenia, swoje oczekiwania, skłonności, nadzieje, interesy na tyle trzymać pod kontrolą, by inny nie stał się lub nie pozostał niewidzialny. (...) Musimy nauczyć się szanować to, co inne i tego, kto inny. Należy pogodzić się z tym, że możemy nie mieć racji” (Gadamer, 1992, s. 21). W ten sposób ten wybitny uczony apelował o tolerancję społeczną, której wyraźnym objawem jest dialog społeczny, czyli rozmowa pełna troski o uczestnictwo w niej osób o różnych poglądach, składających się przecież w ostateczności na bogactwo naszej ludzkiej kultury. Rozmowa ta posiada jednak swoje naturalne ograniczenia zarówno w dziedzinie semantycznej (znaczenie) i aksjologicznej (wartości i normy), jak i w dziedzinie możliwości realizacji zgłaszanych postulatów. W konsekwencji rezultat rozmowy zawsze jest niepewny, albowiem „człowiek potrzebuje nie tylko nieomylnego stawiania ostatecznych pytań, ale również sensu tego, co wykonalne, możliwe, słuszne tu i teraz” (Gadamer, 1993, s. 32). Tym samym powinniśmy być „zdolni do świadomego preferowania jednej możliwości działania przed inną, a w końcu do podporządkowania jednego celu innemu” (Gadamer, 1993, s. 498).

Jako osoby odpowiedzialne troszczyć zatem musimy się nie tylko o siebie, lecz także o to, co wspólne, sprowadzając ową troskę nie tylko do wymiaru materialnego, lecz przede wszystkim do jej postaci symbolicznej, czyli kultury (Lorenc, 2010, s. 93–107). System kulturowy – jako system symboliczny – jest bowiem zasadniczym regulatorem naszych myśli i działań zarówno w sferze relacji międzyludzkich i społecznych, jak i zachowań dotyczących siebie samego. Kultura jest – jak twierdzi Jerzy Kmita¹⁶ – zarówno zespołem przekonań, jak i formą świadomości społecznej. „Kultura – w ostateczności – to zbiór przekonań normatywnych i dyrektywnych powszechnie respektowanych w danej społeczności” (Kmita, 2007, s. 57). Dla Clifforda Geertza kultura, jako bodaj jeden z najważniejszych obszarów zainteresowania regionalizmu społeczno-kulturalnego, stanowi także symboliczny mechanizm kontrolny. Osadza on w tzw. znaczącym kontekście wydarzenia, ludzi, wartości, normy, cały wręcz dorobek kulturowy ludzkości z językiem, obyczajami i zwyczajami, literaturą, nauką, technologią, mediami. W ten sposób nadaje im antropologicznie właściwy status poznawczy ze względu nie tylko na miejsce i czas, lecz również z uwagi na system symboliczny, jakim się posługuje (Geertz, 2005, s. 153–169, 211).

¹⁶ Szerzej o pojęciu interpretacji humanistycznej, kulturze symbolicznej oraz społeczno-regulacyjnej teorii kultury profesora Jerzego Kmita zob.: Bonecki (2012), s. 178–198; Kmita (1971, 1982, 1985); Kmita, Banaszak (1991).

W idei regionalizmu społeczno-kulturalnego znaczącą pozycję zajmuje problematyka tradycji regionalnej. Pojęcie tradycji regionalnej w tym miejscu rozumiemy zasadniczo w kategoriach społeczno-kulturowych. Składają się na nią wartości, wzory, obyczaje, zwyczaje, zachowania i postawy, charakterystyczne dla danego regionu historyczno-kulturowego, które warunkują, lecz nie determinują, określone formy i sposoby organizacji oraz funkcjonowania społecznego i indywidualnego współczesnego mieszkańca regionu.

Z perspektywy idei uniwersalizmu zasób regionalnej tradycji społeczno-kulturowej rozumiany jest zarówno w kategoriach pozytywnych, jak i negatywnych. Na co zwraca uwagę Jerzy Bartkowski, gdy twierdzi, że „tradycja jest przeniesionym z przeszłości zasobem wartości i zachowań danym z góry grupie w dobrym i złym sensie” (Bartkowski, 2003, s. 46). Dla Jerzego Szackiego tradycja „oznacza całokształt związków teraźniejszości z przeszłością” (Szacki, 1971, s. 19). Wydaje się, że ujmowana w taki sposób tradycja nie może być jedynie biernym obrazem przeszłości, której elementy są na różne sposoby kultywowane w praktyce przez współczesne pokolenia, lecz powinna także odpowiadać na aktualne wyzwania współczesności. W taki sposób tradycja staje się jednym z narzędzi oddziaływania pedagogicznego, które nadaje sens życiu współczesnym pokoleniom (Michalski, 2011).

Ze zderzenia tradycji ze współczesnością powstają nie tylko nowe idee, organizacje, instytucje i prądy artystyczno-kulturowe, ale również kształtujące się na ich podstawie nowe formy i sposoby życia społeczno-kulturalnego i ekonomicznego (Shils, 1984). Tradycji kulturowej na ogół nie przejmujemy w całości. Podlega ona bowiem selekcji, zaś przyjmowane z niej bywa tylko to, co uważa się współcześnie za dobre, wartościowe, użyteczne, warte kontynuowania (Popper, 1973, s. 109–110). Konsekwencją tych uwarunkowań jest traktowanie społeczności lokalnej (regionalnej) w kategoriach swoistej wspólnoty dziedziczącej określoną tradycję społeczno-kulturową regionu (Kurcewska, Kempny, Bojar, 1998, s. 89–110). Nie jest to jednak wspólnota typowo homogeniczna, lecz raczej heterogeniczna, a zatem o swoistym pluralistycznym kręgu wartości, norm, obyczajów, postaw i zachowań, które mają istotny wpływ na definiowanie miejsca i roli jednostki w życiu społecznym, a w konsekwencji na przyznanie prymatu bądź jednostce, bądź wspólnotocie (Szahaj, 2000).

Myśląc o takiej wspólnotocie, nie sposób jednak nie zauważyć, że jest to także wspólnota ideowo homogeniczna, z wyraźnie obecnym hegemonizmem idei narodowo-religijnych czy religijno-narodowych. Wyróżniamy bowiem w niej pokłady dwu zasadniczych ideologii, a mianowicie ideologii religijnej, to wskazuje na obecność wspólnoty religijnej (głównie chrześcijańsko-katolickiej), oraz ideologii narodowej o charakterze patriotycznym, która organizując wspólnotę narodową, dziedziczną wspólnotę pochodzenia, odnosi się w pierwszej kolejności do wspólnoty religijnej (stąd zbitka mentalna: Polak-katolik oraz Polak-patriota¹⁷). W dyskursie prasowym, także

¹⁷ Zob. arcyciekawe rozważania Michała Łuczewskiego na temat kształtowania się idei Polaka-katolika na wsi polskiej: Łuczewski (2012), s. 71, 170, 375–464. Autor ten podważył, jak sam pisze, „tradycyjny pogląd, który kładł nacisk na to, że zbitka «Polak-katolik» ukształtowała się jako wynik oporu wobec protestanckich Niemiec i prawosławnej Rosji. W tej perspektywie bowiem nie wyjaśnilibyśmy, dlaczego to wyrażenie pojawiło się w arcykatolickiej Austrii” (Łuczewski, 2012, s. 574). Por. Zieliński (1994), s. 107–117.

toczącym się na łamach czasopiśmiennictwa regionalistycznego, występują przede wszystkim te dwie charakterystyczne postaci ideologii (jakże symbolicznych dla mentalności polskiej), które są wzbogacone o liczne wątki typowo konserwatywne (neokonserwatywne) i tradycjonalistyczne (Bobrowska, 2003, s. 45–57; Szlinder, 2010, s. 5–26).

W tym kontekście należy zwrócić uwagę także na problemy występujące w definiowaniu pojęcia wartości jako pewnej zasadniczej formuły, na której opiera się funkcjonowanie regionalizmu społeczno-kulturalnego. Pojęcie wartości jako termin ogólny i przez to wieloznaczny nie poddaje się tak łatwo jednoznacznemu ujęciu, lecz zawsze jest kojarzone z pozytywnym sensem przez jego nosiciela, czyli swego wyznawcę, który jest przekonany o bezwzględności występowania i obowiązywania danej wartości (Siemianowski, 1993). Jest to niewątpliwie ogromnie ważne głównie z powodu zasadniczej roli wartości w regulowaniu postawy i zachowania jednostki (Błasiak, 2002; Szczygieł, 2011, s. 171–177; Świda-Ziemba, 2000), ale także z powodu problemów, jakie zagadnienie wartości stwarza w dialogu publicznym, gdzie rozgrywane są interesy nie tylko wspólne, lecz również indywidualne i grupowe (Wiśniewski, 2011, s. 7–20). Wartości bowiem – jak twierdzi Edmund Wnuk-Lipiński – to „ugruntowane w tradycji kulturowej pożądane stany bycia społecznego jednostek, grup i całych społeczeństw” (Wnuk-Lipiński, 2003, s. 21). Owe stany społeczne są jednak zawsze postrzegane, konceptualizowane i oceniane przez konkretne podmioty jednostkowe bądź grupowe, czyli w ten sposób subiektywizowane. Wartościami są zatem – jak zauważa Stefan Nowak – „pewne wzorce stanów pożądanych czy właściwych zachowań, które określają, jakie zachowania – własne czy cudze – badani uważają za właściwe w określonego typu sytuacjach lub też, jak sądzą, że w tych sytuacjach zachowywać się należy. Owe normy zachowania i standardy określające zjawiska ze sfery powinności stanowiąc mogą też kryteria wartościowania, standardy, oceny zachowań, przedmiotów czy sytuacji i tym samym służą one do uzyskania określonej oceny” (Nowak, 1989, s. 13).

Wartości są także traktowane jako charakterystyczne zmienne, które wskazują kierunek dynamicznych przekształceń, zachodzących w badanym społeczeństwie. W tym ujęciu poznawczym wartości są nie tylko kategorią metodologiczną, za której pomocą mierzy się dynamikę społeczną (zmianę społeczną), lecz również kategorią wskazującą zmiany, jakie zachodzą w społecznym systemie hierarchii wartości. Jest to zatem kategoria, która wyznacza jednocześnie zmianę pojawiającą się w zakresie ciągłości (trwania) określonego systemu wartości, jak również zmianę następującą w określonej tradycji kulturowej (także tradycji regionalnej) (Kiciński, Nowak, 1989; Świda, 1987; Zaręba, 2003). Jej swoistą postacią są ujęcia wartości jako zmiennej zależnej (od takich przykładowych kategorii, jak: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, wyznanie) (Ryczan, 1992) oraz zmiennej niezależnej (gdzie wartość stanowi istotny wskaźnik postawy i zachowania człowieka, także tzw. stylu życia) (Bokszański, 2007; Kwieciński, 1987; Siciński, 1976, 1988; Szymański, 2006).

Regionalizm jak pozytywna wartość kulturowa

Poszukując zasadniczego kryterium bądź czynnika wpływu na definiowanie idei regionalizmu jako wartości, znajdujemy go zasadniczo w tym, co określa się pojęciem kultura. Jak zauważył bowiem Konrad Lorenz, „wszystko to, co człowiek czei i uważa za święte w zakresie tradycji, nie przedstawia wartości etycznej bezwzględnej, lecz jest tylko uświęcone w granicach danego środowiska kultury” (Lorenz, 1972, s. 124). Dlatego m.in. wartość – jako pojęcie i zespół aksjologiczno-normatywny postawy i wskazówka dla zachowania się ludzi – w społeczeństwie pluralistycznym i demokratycznym zawsze musi być (powinna być) ujmowana nie jako kategoria obiektywna (wartość jako niezmienna cecha bytu), lecz przeciwnie – jako wyraz subiektywnych (zmiennych w czasie i przestrzeni) przekonań człowieka, uwzględniających przede wszystkim wartość innego człowieka jako wartość dominującą, a więc wartość znajdującą się niekiedy poza systemem moich wartości. Takie ujęcie wartości wymusza tolerancję oraz poszukiwanie konsensu i wspólnej miary pokoju i harmonii pomiędzy ludźmi różnych wartości, żyjących razem w pluralistycznym i demokratycznym państwie, czyli w swoistej wspólnocie wartości¹⁸. W ten sposób zatriumfować może wola powszechna, lecz nie jako dyktat woli charyzmatycznej jednostki bądź większości, lecz jako przejaw autentycznej odpowiedzialności za wspólne dobro i wspólnotę ludzi różnych wartości¹⁹.

Jak pisał bowiem ks. Józef Tischner, „pierwotnym źródłem doświadczenia etycznego nie jest przeżycie wartości jako takich, lecz odkrycie, że obok nas pojawia się drugi człowiek. Prawdziwym źródłem naszych etycznych doświadczeń jest człowiek (...). To nie wartości, to nie normy, nie przykazania są «pierwsze», ale obecność drugiego człowieka” (Tischner, 1982a, s. 85). W ten sposób wartości stają się dobrem, dobrem wspólnym wszystkich ludzi (Stachewicz, 2011, s. 47–59), które nie dzieli ich na „swoich” (sprzymierzeńców) i „obcych” (wrogów) (Bobrowska, 2003, s. 54–57; Fisk, 2008; Kamińska-Szmaj, 1993; Marody, 1991; Narojek, 1982; Nowak, 2002; Nowosielska-Sobel, Strauchold, Ślepówroński, 2011), lecz łączy ponad naturalnymi podziałami w dobrze pojętym interesie wspólnym (Laskowska, 1993; Puzynina, 1992). Taka sytuacja stanowi swoje jądro ładu społecznego, opartego na porządku policentrycznym, w którym równowagę społeczną osiąga się niejako automatycznie „dzięki «naturalnym prawom» interakcji, w wyniku nie skoordynowanych decyzji, przy respektowaniu pewnych reguł gry (norm współżycia)” (Ossowski, 1983, s. 82).

Ważną rolę w procesie kształtowania lokalnego i regionalnego systemu społeczno-politycznego i kulturowego, który w rzeczywistości fundowany jest na ideach zarówno republikanizmu²⁰,

¹⁸ Taki bodaj uniwersalny wymiar kategorii wartości odnoszonej przede wszystkim do drugiego człowieka – nie przekraczający jednak aksjologii chrześcijańskiego systemu wartości – nadawał w swoich rozważaniach, zwłaszcza pod koniec życia ks. prof. Józef Tischner. Por.: Tischner (1972, 1982b, 1990, 1992, 1998, 1999).

¹⁹ Zob. rozważania o różnych ujęciach idei tzw. woli powszechnej w przekroju historycznym: Grygień (2012).

²⁰ O ideologii politycznej Towarzystwa Republikanów Polskich w latach 1798–1807 pisał Handelsman (1973), s. 127–207.

jak i liberalizmu (Rawls, 2012; Załęski, 2012)²¹ (a więc na wartościach zarówno wspólnotowych, jak i indywidualnych), może odgrywać idea regionalizmu społeczno-kulturalnego, która stanowić może ważny czynnik modernizacji życia zarówno publicznego, jak i indywidualnego. W ten sposób idea ta może stać się również jednym z ważnych czynników kształtowania demokracji o charakterze dyskursywnym, w której konflikt wartości i walkę o różne dobra powinny zastąpić kompromis i konsens jako główne mechanizmy oddziaływania politycznego i kształtowania demokratycznego dyskursu (Kowalczyk, 2013b, s. 40–47; Rasiński, 2010).

Niestety, zachowania aktorów politycznych i mediów wykazują na ogół (poza nielicznymi wyjątkami) ich niedojrzałość w pełnieniu ważnych i odpowiedzialnych funkcji w życiu publicznym. Ogromną rolę w ich działalności odgrywają bowiem strategie i techniki marketingu, które powodują, że umiejętności znajdowania i określania wspólnych zadań i celów oraz poszukiwania zgody i konsensu ponad różnymi podziałami zostają zmarginalizowane przez interes partykularny, pojawiający się na tle niespójnych i tendencyjnych informacji, uwikłań światopoglądowo-historycznych oraz pluralistycznych wartości i norm (Krzysztofek, 2000, s. 1–13).

Ta wspomniana wyżej swoista zasada pokojowej kooperacji ludzi żyjących w systemie pluralistycznych wartości ma także swoje ważne znaczenie w obrębie prawa i jego wykładni (Bogucki, 2014, s. 55–68), która wpływa bodaj na wszystkie aspekty i praktykę funkcjonowania życia społecznego, politycznego, kulturalnego, gospodarczego w demokratycznym państwie prawnym (Bogucki, 2011; Habermas, 2005; Smolak, 2012). Prawo powinno wyrażać i w ten sposób również promować odpowiadające potrzebom demokratycznego ładu społecznego zasady pokojowego współistnienia (współżycia) ludzi o różnych systemach wartości, stając na straży ich wolności oraz zapewniając im pokojową egzystencję (koegzystencję).

Bibliografia

Opracowania

- Abramowski, E. (1899). *Pierwiastki indywidualne w socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu Filozoficznego.
- Adamski, W. (1938). *Kultura i jej dziedziny*. Poznań: Spółka Akcyjna Ostoja.
- Badora, K., Koziarski, S. (2008). *Regionalny system ochrony różnorodności krajobrazowej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Bartkowski, J. (2003). *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*. Warszawa: Żak.
- Biedka, E. (1983). *Tradycje narodu – to także historia regionu, miasta, wsi, rodziny*. Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej.
- Błasiak, A. (2002). *Młodzież – świat wartości*. Warszawa: WAM.
- Bogucki, O. (2011). *Wykładnia funkcjonalna w działalności najwyższych organów władzy sądowniczej*. Szczecin: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Bokszański, Z. (2007). *Indywidualizm a zmiana społeczna. Polacy wobec nowoczesności. Raport z badań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Borowski, W.M. (1922). *Wychowanie narodowe*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.

²¹ Ciekawe rozważania o istocie i praktyce liberalizmu w Polsce po 1989 roku z jego różnymi odmianami, m.in. takimi jak neoliberalizm i libertarianizm, zaprezentował Szahaj (2012).

- Burchard-Dziubińska, M., Rzeńca, A. (red.). (2010). *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym. Teoria i praktyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Burdy, B., Szymczak, M. (red.). (2010). „Duża i mała ojczyzna” w świadomości historycznej, źródłach i edukacji. Zielona Góra: Oficyna Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Chojnicki, Z., Czyż, T. (1993). Region i regionalizacja w geografii. W: K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów* (s. 31). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Czerner, A., Nieroba, E. (2010). Cenne a niedoceniane. Korzyści z interdyscyplinarnego badania dziedzictwa kulturowego Śląska Opolskiego. W: M.S. Szczepański, T. Nawrocki, A. Niesporek (red.), *Deficity badań śląskoznawczych* (s. 171–195). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dulczewski, Z. (1984). *Florian Znaniecki. Życie i dzieło*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dulczewski, Z. (2000). *O Florianie Znanieckim*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Fish, S. (2007). *Interpretacja, retoryka, polityka*. Kraków: Universitas.
- Fisk, R. (2008). *The age of the warrior. Selected essays*. New York: Nation Books.
- Gadamer, H.-G. (1992). *Dziedzictwo Europy*. Warszawa: Spacja.
- Gadamer, H.-G. (1993). *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Kraków: Inter Esse.
- Geertz, C. (2005). *Wiedza lokalna. Dalsze eseje z zakresu antropologii interpretatywnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Greta, M. (2003). *Euroregiony a integracja europejska. Wnioski dla Polski*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grygień, J. (2012). *Wola powszechna w filozofii politycznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Habermas, J. (2005). *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Handelsman, M. (1973). *Rozwój narodowości nowoczesnej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Handke, K. (red.). (1993). *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Hoffman, M.L. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ingarden, R. (1966). *Przeżycie, dzieło, wartość*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Ingarden, R. (1970). *Studia z estetyki, t. III*. Warszawa: PWN.
- Jacyno, M. (2007). *Kultura indywidualizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janikowski, R. (2010). *Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność*. Wrocław–Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.
- Kamińska-Szmaj, I. (1993). *Judzi, zohydza, ze czci odziera. Język propagandy politycznej w prasie 1919–1923*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Kantak, K.J. (1908). *Obowiązki społeczne i narodowe*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Kiciński, K., Świda, H. (1987). *Przed sierpniem i po grudniu – z badań nad postawami i wartościami*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kmita, J. (1971). *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*. Warszawa: PWN.
- Kmita, J. (1982). *O kulturze symbolicznej*. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury.
- Kmita, J. (1985). *Kultura i poznanie*. Warszawa: PWN.
- Kmita, J. (2007). *Późny wnuk filozofii. Wprowadzenie do kulturoznawstwa*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Kmita, J., Banaszak, G. (1991). *Spoleczno-regulacyjna koncepcja kultury*. Warszawa: Instytut Kultury.
- Kołąkowski, L. (1990). *Bajki różne. Opowieści biblijne. Rozmowy z diablem*. Warszawa: Iskry.
- Komunikat Komisji Europejskiej. Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* (2010). Bruksela.

- Konieczka-Śliwińska, D. (2014). Jak uczyć o regionie? Koncepcje edukacji regionalnej w XX i XXI wieku. W: J. Denda (red.), *Regionalizm polski 25 lat po transformacji jako ważne źródło odrodzenia narodu i państwa* (s. 153–175). Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy.
- Koskowski, B. (1915). *Słowo wstępne*. W: W. Rogowski, T. Radliński (red.), *Szkoła narodowa* (s. 7–8). Warszawa: Drukarnia M. Arcta.
- Kowalczyk, R. (2006). *Archetypy biblijne komunikowania społecznego*. Poznań: Wydawnictwo Contact.
- Kowalczyk, R. (2013a). *Czasopiśmiennictwo regionalistyczne w Polsce. Pojęcie, założenia ideowe, uwarunkowania rozwoju, rodzaje i typy, zadania i funkcje*. Opole: Wydawnictwo Naukowe Scriptorium.
- Kowalczyk, R. (2013b). Media lokalne w liberalnym społeczeństwie. W: D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Media lokalne i regionalne – nierozwiązane problemy, nowe wyzwania* (s. 40–47). Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Krzysztofek, K. (2000). Media w funkcjonowaniu instytucji politycznych. Implikacje dla Polski. W: J. Muszyński (red.), *Funkcjonowanie instytucji demokratycznych w Polsce. Zarządzanie w samorządach terytorialnych* (s. 1–13). Gdynia–Warszawa: Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni.
- Kwaśniewski, K. (1987). Region kulturowy. W: A. Staszczak (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne* (s. 142). Warszawa–Poznań: PWN.
- Kwaśniewski, K. (1993). Elementy teorii regionalizmu. W: K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów* (s. 76). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kwieciński, Z. (1987). *Młodzież wobec wartości i norm życia społecznego*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Laskowska, E. (1993). *Wartościowanie w języku potocznym*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Lorenz, K. (1972). *Tak zwane zło*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Łach, J., Zaręba, A. (red.). (2012). *Krajobrazy zdefiniowane. Znaki i symbole w krajobrazie*. Wrocław: Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, Uniwersytet Wrocławski.
- Łuczewski, M. (2012). *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmijce*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Łukowski, W. (2002). *Spółeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mańkowski, Z. (1990). Miejsce historii regionalnej w badaniu dziejów najnowszych (rozszerzone tezy). W: J. Maternicki (red.), *Historia najnowsza jako przedmiot badań i nauczania* (s. 260–268). Warszawa: PWN.
- Marody, M. (red.). (1991). *Co nam zostało z tych lat... Społeczeństwo polskie u progu zmiany systemowej*. Londyn: Aneks.
- Michalski, J.T. (2011). *Sens życia a pedagogika. Impulsy myśli Victora E. Frankla*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Michałowski, K. (red.). (2009). *Wpływ idei zrównoważonego rozwoju na politykę państwa i regionów. Problemy regionalne i lokalne*, t. 2. Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej.
- Narojek, W. (1982). *Struktura społeczna w doświadczeniu jednostek*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nęcka, E. (2005). *Psychologia twórczości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Nowak, P. (2002). *Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nowak, S. (red.). (1989). *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej*. Warszawa: PWN.
- Nowosielska-Sobel, J., Strauchold, G., Ślepówroński, T. (red.). (2011). *Prasa regionalna jako źródło do badań historycznych okresu XIX i XX wieku*. Wrocław: Atut.
- Omelaniuk, A.J. (2009). „Myśląc Ojczyzną”. *Kształtowanie polskiej tożsamości, edukacja patriotyczna w szkole – inspiracje*. Ruch Stowarzyszeń Regionalnych Rzeczypospolitej Polskiej: Wrocław.
- Ossowski, S. (1983). *O osobliwościach nauk społecznych*. Warszawa: PWN.
- Pawłowski, A. (2008). *Rozwój zrównoważony – idea, filozofia, praktyka*. Lublin: Komitet Inżynierii Środowiska PAN.
- Pilch, T. (red.). (2006). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. V*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

- Polanowski, E. (1983). Kształtowanie się świadomości regionalistycznej w drugiej połowie XIX wieku (na przykładzie Kalisza). W: S. Frybes (red.), *Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2 połowy XIX wieku. Studia* (s. 157–170). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Poskrobko, B. (red.). (2011a). *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*. Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Poskrobko, B. (red.). (2011b). *Uwarunkowania rozwoju zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*. Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Prus, B. (1905). *Najogólniejsze ideały życiowe*. Warszawa: Jan Fiszer.
- Puzynina, J. (1992). *Język wartości*. Warszawa: PWN.
- Rasiński, L. (2010). *Dyskurs i władza. Zarys polityki agonistycznej*. Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa.
- Rawls, J. (2012). *Liberalizm polityczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rączaszek, A. (red.). (2011). *Wybrane problemy regionalnej polityki zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Ryczan, K. (1992). *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Shils, S. (1984). Tradycja. W: Kurczewska J. (red.), *Tradycja i nowoczesność*. Warszawa: Czytelnik.
- Siciński, A. (red.). (1976). *Styl życia. Koncepcje i propozycje*. Warszawa: PWN.
- Siciński, A. (red.). (1988). *Styl życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siemianowski, A. (1993). *Człowiek a świat wartości*. Gniezno: Gaudetinum.
- Słobodzian, B. (2003). Dylematy polityki rozwoju regionalnego Polski. W: M. Barański (red.), *Samorząd – Rozwój – Integracja* (s. 75–176). Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Smolak, M. (2012). *Wykładnia celowościowa z perspektywy pragmatycznej*. Warszawa: LEX.
- Sulima, R. (2001). *Głosy tradycji*. Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Szacki, J. (1971). *Tradycja. Przegląd problematyki*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szahaj, A. (2000). *Jednostka czy wspólnota? Spór liberalistów z komunitarystami a „sprawa polska”*. Warszawa: Aletheia.
- Szahaj, A. (2012). *Liberalizm, wspólnotowość, równość. Eseje z filozofii polityki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szymański, M. (2006). *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Środa, M. (2003). *Indywidualizm i jego krytycy. Współczesne spory między liberalami, komunitarianami i feministkami na temat podmiotu, wspólnoty i płci*. Aletheia: Warszawa.
- Świda-Ziemba, H. (2000). *Obraz świata i bycia w świecie*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.
- Taborski, A. (red.). (2002). *Media a regionalizm. Kultura w mediach*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze.
- Tischner, J. (1982a). Etyka wartości i nadziei. W: D. Hildebrand, J.A. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner (red.), *Wobec wartości* (s. 85). Poznań: W Drodze.
- Tischner, J. (1982b). *Myślenie według wartości*. Kraków: Znak.
- Tischner, J. (1990). *Filozofia dramatu. Wprowadzenie*. Paryż: Sekretariat Misyjny.
- Tischner, J. (1992). *Świat ludzkiej nadziei. Wybór szkiców filozoficznych 1966–1975*. Kraków: Znak.
- Tischner, J. (1998). *Spór o istnienie człowieka*. Kraków: Znak.
- Tischner, J. (1999). *Drogi i bezdroża miłosierdzia*. Kraków: AA.
- Tomeczak, A. (1991). Historyczne badania regionalne i ich znaczenie. W: Cz. Niedzielski (red.), *O uprawianiu i znaczeniu historii regionalnej* (s. 9–17). Ciechanów–Toruń: Toruńskie Towarzystwo Kultury.
- Trentowski, B.F. (1845). *Urywki polityczne*. Paryż: Księgarnia Słowiańska.
- Trojan, M. (red.). (2003). *Ich małe ojczyzny. Lokalność, korzenie i tożsamość w warunkach przemian*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Winclawski, W. (2011). *Słownik biograficzny socjologii polskiej* (s. 264–286). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050 (bmrw). https://www.pwc.pl/pl/publikacje/raport_wizja_zrownowazonego_rozwoju_dla_polskiego_biznesu_2050.pdf.
- Wnuk-Lipiński, E. (2003). *Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji*. Warszawa: Scholar.
- Woźny, A. (2013). Wprowadzenie, czyli pochwała lokalności, regionalizmu i peryferii. W: M. Ursela, A. Woźny (red.), *Media w regionach – regiony w mediach* (s. 5–14). Jelenia Góra: Wydawnictwo Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej.
- Wrzesiński, W. (1995). *Badania regionalne wobec wyzwań współczesności*. W: *Regionalizm – tradycja i współczesność* (s. 11–21). Olsztyn: Pojezierze.
- Wysocka, B. (1981). *Regionalizm wielkopolski w II Rzeczypospolitej 1919–1939*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Wysota, W. (red.) (2011). *Rozwój zrównoważony regionów Polski*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Załęski, P.S. (2012). *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zaręba, S. (2003). *Dynamika świadomości religijno-moralnej w warunkach przemian ustrojowych w Polsce (1988–1998)*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Zdrenka, M.T. (2012). *O gnuśności. Studium lenistwa i jego kontekstów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zieliński, Z. (1994). Mit „Polak-katolik”. W: W. Wrzesiński (red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku* (s. 107–117). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Znaniecki, F. (1921). *Upadek cywilizacji zachodniej. Szkic z pogranicza filozofii kultury i socjologii*. Poznań: Wydawnictwo Głos.
- Żychliński, L. (1884). *Rzecz o postępie*. Poznań: Księgarnia A. Cybulskiego.

Artykuły w czasopismach naukowych

- Bobrowska, E. (2003). Kategoria wspólnoty w definicjach sytuacji formułowanych na łamach „Naszego Dziennika”. *Zeszyty Prasoznawcze*, 1–2, 45–57.
- Bogucki, O. (2014). Teorie języka a pluralizm wartości w kontekście teorii wykładni prawa. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4, 55–68.
- Bonecki, M. (2012). Jerzy Kmita – interpretacja humanistyczna i społeczno-regulacyjna koncepcja kultury. *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, 2, 178–198.
- Gańczyk, B. (2004). Patriotyzm dzisiaj. Edukacja obywatelska, regionalna i europejska. *Koniński Kurier Oświatowy*, 1, 20–21.
- Gomolec, L. (1986). Regionalizm wielkopolski. *Kronika Wielkopolski*, 3, 84–87.
- Grad, J. (2010). Współczesny sens regionalizmu. *Sensus Historiae*, 1, 51–68.
- Herbst, S. (1956). Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej. *Kwartalnik Historyczny*, 4/5, 456–468.
- Jankowski, D. (1990). Regionalizm jako ideologia, zasada działania i orientacja poznawcza. *Kaliskie Zeszyty Muzealne*, 1 (7).
- Klamut, M. (1997). Regiony jako pośrednie ogniwo administracji publicznej. *Gospodarka Narodowa*, 6, 1–12.
- Kurczewska, J., Kempny, M., Bojar, H. (1998). Społeczności lokalne jako wspólnoty tradycji. W poszukiwaniu korzeni demokracji. *Studia Socjologiczne*, 2, 89–110.
- Kwiatkowski, P. (1984). Ideologia regionalizmu w Polsce międzywojennej. *Kultura i Społeczeństwo*, 4, 143.
- Lorenc, W. (2010). Próba powiązania troski o siebie z otwarciem na innych w filozoficznych poglądach Hansa-Georga Gadamera. *Fenomenologia*, 8, 93–107.
- Majka-Rostek, D. (2009). Indywidualizm jako źródło współczesnych przemian rodziny. *Kultura i Historia*, 16, 54–59.
- Markiewka, T. (2010). Interpretacja, kultura, autor: refleksje nad Stanleyem Fishem. *Tekstura*, 1, 89–99.

- Michalski, K. (2012). Integracyjna koncepcja zrównoważonego rozwoju (IKoNE). *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej*, 3, 49–62.
- Pisarkiewicz, M. (2013). Regionaliści – strażnicy pamięci, ostatni romantycy czy inżynierowie marketingu? *Zapiski Kazimierzowskie*, 10 (6).
- Popper, K. (1973). Krytycyzm i tradycja. *Znak*, 11, 109–110.
- Rodewald, M. (2009). Indywidualizm amerykański na tle innych społeczeństw zachodnich. *Język. Komunikacja. Informacja*, 4, 95–108.
- Rosicki, R. (2010). Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju. *Przegląd Naukowo-Metodyczny*, 4, 44–56.
- Skorowski, H. (2013). Regionalizm XXI wieku. *Zeszyty Senackie*, 13, 14–15.
- Stachewicz, K. (2011). Józefa Tischnera myślenie według czy przeciw wartościom? *Filozofia Chrześcijańska*, 8, 47–59.
- Szczygieł, M. (2011). Teoretyczne i metodologiczne problemy badania wartości – propozycja badań. *Poznańskie Forum Kognitywistyczne*, 6, 171–177.
- Szepietowski, M. (2011). Region, „Europa” czy... państwo? *Cywilizacja*, 36, 67–73.
- Szlinder, M. (2010). Jaka wspólnota? Pojęcie wspólnoty w dyskursie „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej”. *Praktyka Teoretyczna*, 1, 5–26.
- Tischner, J. (1972). Wartości etyczne i ich poznanie. *Znak*, 215, 629–646.
- Trosiak, C. (2014). Współczesny polski patriotyzm: między wspólnotą narodową a wspólnotą regionalną. *Przegląd Politologiczny*, 4, 159–176.
- Wiśniewski, R. (2011). Interesy i wartości, użyteczność i godność – o potrzebie interwencji w moralne gry językowe. *Filozofia Chrześcijańska*, 8, 7–20.

Cytowanie

- Kowalczyk, R. (2016). Idea regionalizmu społeczno-kulturalnego. Reminiscencje historyczno-aksjologiczne. *Acta Politica Polonica*, 4 (38), 5–22. DOI: 10.18276/ap.2016.38-01.